



Book review

Anne Pauline Grøgaard, Sigurd Hareide og Henning Laugerud (red.), «*Våre forfedres kirke*». *Tekster av, om og til Klosterlasse*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter CXII. St. Olav forlag 2023. 446 sider.

ANMELDELSE AV ØYSTEIN RIAN

I intet annet europeisk land er skillet mellom middelalderen og tidlig nytid skarpere enn i Norge. Tidlig nytid kom som et kirurgisk inngrep politisk og religiøst, med selvstendighetstapet og reformasjonen, gjennomført etter et dansk vedtak 30. oktober 1536, i *norgesparagrafen* i Kristian 3.s danske håndfestning. Tapet av offentlige norske arkiv, kirkelige og verdslige, ble ødeleggende for minnet om seinmiddelalderen, og de materielle minnene ble så desimert at det var ruinene som gjorde mest inntrykk på ettertiden. Reformatorene sørget for at middelalderens ettermæle ble svertet av fordømmelser, mens det overveldende flertallet av folket ikke etterlot seg skriftlige utsagn om hvordan de opplevde det som hadde skjedd. Under påvirkning av historiematerialismen var historikerne fra 1910 til 1980 tilfreds med å beregne jordeiendomsfordelingen, mens den politiske historien og kirkehistorien ble liggende i det halvmørke som kildetapet syntes å dømme dem til. I de siste tiårene har dette endret seg, og boken om Laurentius Norvegus bidrar sitt til å bygge bru mellom tidlig nytid og middelalderen.

Denne boken er halvveis en antologi, halvveis en kildeutgave. Antologien omfatter snaut halvparten av boken, sju nyskrevne artikler om motreformasjonen og dens hovedperson i Norden, i boktittelen omtalt med sitt mest kjente navn, *Klosterlasse*. Han ble født i Tønsberg i 1538–40 og døde i Vilnius i 1622. Klosterlasse var et fyndig økenavn som hans svenske fiender satte på ham i hans tid i Stockholm i 1576–80. Det skygget for hans egentlige navn. Som jesuittpater het han *Laurentius Nicolai Norvegus*, avledet av hans norske navn som noe vaklende ble skrevet Lauritz/Laurits Nielssøn/Nielssen i fordansket versjon. Adjektivet *Norvegus* betyr 'norsk' og tilsvarer 'af Norrige' på folkespråket (se nedenfor). Trolig har han under sin oppvekst i Tønsberg hett Lars Nilsson. Artikkelen er bearbeidde foredrag, holdt på et seminar arrangert av Universitetet i Sørøst-Norge 6. mai 2022, ved 400-årsjubileet for Laurentius Norvegus' død.

Kildeutgaven utgjør godt og vel halvparten av boken og inneholder tilrettelagte kildetekster, forfattet av Laurentius Norvegus, i tre bolker. Her er hans teologiske tekster mest i fokus, mens hans innsats som forfatter av embetsskriv og brev i mindre grad blir presentert. Vi må ikke glemme at fra før 1700 har vi ikke så omfattende kilder etter virksomheten til noen andre nordmenn enn Laurentius Norvegus, erkebiskop Olav Engelbrektsson og Norges rikes kansler Jens Bjelke (1580–1659). Redaktørene, Anna Pauline Grøgaard, Sigurd Hareide og Henning Laugerud, har forsynt hver bolk med innføringer i omstendighetene bak de presenterte kildene. Det er god og nyttig lesning, de besvarer mange spørsmål leseren trolig vil ha til kildene, men ikke alle.

Den første bolken i kildeutgaven er viet det såkalte *Studentbrevet*. Det ble utgitt på latin i 1602 og på dansk i 1608. Her stod det at brevet var fra danske og norske studenter i utlandet, stilet til professorene ved universitetet i København. Men ikke bare til professorene: 'Alle erlige oc fromme Danske mend tilschrefuit af Lauritz Nielsson af Norrige', trykt i Braunsberg. I virkeligheten var det altså Laurentius Norvegus som hadde skrevet brevet, kanskje i samarbeid med sine danske og norske studenter. Her er den danske versjonen gjengitt, delvis tilpasset moderne norsk. Det er en lang artikkel som først forsvarer den katolske kirken og dens lære mot protestantiske anklager. Dernest går forfatteren over til å liste opp ankepunkter mot reformasjonen.

Den andre bolken dreier seg om en langt større tekst, opprinnelig utgitt på latin i Krakow i 1604, under tittelen *Confessio Christiana*, av Laurentius Nicolai Norvegus. Året etter (1605) ble den utgitt på dansk i Braunsberg, med tittelen *Den kristne bekyndelse*, av 'Laurits Nielssen af Norige'. Boken på latin omfatter snaut 300 sider, det er akademisk latin på et høyt nivå.¹ Den danske oversettelsen er på over 300 sider i et omstendelig og haltende språk, mindre lesbart enn studentbrevet. Her er gjengitt et forkortet utvalg av den danske versjonen, til dels tilpasset moderne norsk. Det er å håpe at *Confessio Christiana* i et seinere prosjekt kan bli oversatt i sin helhet direkte fra originalen. Det tematiske innholdet i denne boken er uhyre interessant, ordnet systematisk og pedagogisk i 500 spørsmål og svar. Spørsmålene tar utgangspunkt i protestantiske påstander om og anklager mot den katolske læren og behandler alle sentrale spørsmål i dogme og tro. Slik framstår verket som en omfattende katolsk apologi. Denne apologien bygger på en katolsk katekismetradisjon som ble fornyet i årene etter det store kirkekonsilet i Trient/Trento.

Den tredje kildebolken har tittelen 'Latinske tekster i oversettelse' og inneholder dokumenter om Laurentius' karriere i jesuittordenen, med viktige biografiske opp-

¹ E-post fra Espen Due-Karlsen, 8. august 2024.

lysninger, samt rekonstruksjoner av brev til og fra faren i Tønsberg og fullstendige brev til og fra kardinal Robert Bellarmin, den viktigste av Laurentius' foresatte i det jesuittiske og romerske hierarkiet. Oversettelsene fra latin er utført av Victoria Marie Mostue. Dette er nyttige smakebiter for interesserte lesere, nødvendigvis et lite utsnitt av det store brevmaterialet som den flittige og utholdende norske jesuittpateren etterlot seg og som den katolske kirkens arkivskapende og –bevarende evne har reddet for ettertiden.

Hele boken er en innføring i Laurentius Norvegus' univers. Dette er tidligere detaljert dokumentert i stort omfang av Oskar Garstein i hans monumentale verk om motreformasjonen i Skandinavia: *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia*, Vol. 1–4, Oslo/Leiden 1963–1992, supplert med Garsteins like grundige biografi med den poetiske tittelen *Klosterlasse. Stormfuglen som ville gjenerobre Norden for katolisismen*, Oslo 1998. En bearbeiding av dette omfangsrike stoffet er absolutt på sin plass, men redaktørene burde ha koordinert bedre opplysningene de gir i innledningene til kildene med de sju artiklene i antologien. For leseren har dette blitt mer tungvint å sette seg inn i ved at boken mangler personregister. Jeg måtte lete meg fram til utdypende opplysninger om Robert Bellarmin i Laugeruds biografiske artikkel – i tillegg til leksikonartikler om ham. Bellarmin var Laurentius' veileder i universitetet i Leuven/Louvain på 1560-tallet. De var jevnaldrende, men Bellarmins vei til en akademisk karriere i jesuittordenen var lettere og raskere enn nordmannens. Bellarmin betydde svært mye for Laurentius også etter studieårene. Da ble Bellarmin blant annet erkebiskop i Italia og en innflytelsesrik kardinal i Roma.

Bellarmin var italiener og bør egentlig bli omtalt som Roberto Bellarmino, han er allment anerkjent som en av Kirkens store teologiske lærere, med varig ry også i ettertiden. Han var også ellers en mann med beundringsverdige egenskaper, i 1933 ble han kanonisert som helgen, og en kirke i Roma ble viet til ham. Bellarmino er skytshelgen for kateketene i Kirken, det grunnfester hans ry som teologisk lærer og veileder. At Laurentius Norvegus stod ham nær, forteller hvor betydningsfull også Laurentius var. Ikke minst med hensyn til akademisk nivå i teologi og pedagogikk, men også når det gjaldt strategi og taktikk i forsøkene på å rekatolisere de nordiske landene. Bellarmino var en klok mann, og i brevvekslingen med den norske jesuitten får man inntrykk av at Laurentius delte denne egenskapen, stikk motsatt det ryktet motstanderne klistret på ham under den bitre religionsfeiden han deltok i fra 1576 til 1622.

Laurentius Norvegus tok et appellerende hovedgrep både i Studentbrevet og i Bekjennelsesboken. Det var å vekke lesernes pietetsfølelse for sine forfedre: Å tale nedsettende om den katolske tro var å miskjenne forfedrene som hadde denne troen.

Mot Luthers parole om skriften alene, mobiliserte Laurentius 1500 års kirkehistorie: Det var Kirken som hadde utformet troen i alle sine deler, med stor innsikt og omtanke. Dette var en helhet som møysommelig var blitt skapt av lærde menn og vedtatt på alminnelige kirkemøter. Dermed var det noe som ikke enkeltpersoner hadde rett til å rive i stykker. Se hva det førte til, skrev Laurentius Norvegus: stadig mer splittelse og strid! Kristus, apostlene og kirkefedrene hadde derimot manet til enhet. Denne enheten stod Kirken for, den var en enhet i tid og rom.

Særlig i Bekjennelseboken var argumentene på et høyt intellektuelt nivå og med subtile redegjørelser for vanskelige dogmatiske spørsmål. For eksempel når det gjaldt forholdet mellom gode gjerninger og Guds nåde. Laurentius Norvegus avviste blankt at den gudommelige nåden ikke var avgjørende ifølge katolsk lære. At mennesker kunne kjøpe seg til frelse var den mest fundamentale anklagen fra protestantisk hold. Men Laurentius gav likevel ikke etter for kritikken mot gjerningskristendommen. De gode gjerningene hadde sin selvstendige plass i frelsesverket, i et vekselspill med Guds nåde som bare en teolog kan fatte (min merknad). Enkelt gjenfortalt ble gjerningene stimulert av nåden, og nåden ble påvirket av gjerningene. Laurentius redegjorde også inngående for hvilken positiv rolle helgener spilte i de troendes forhold til Gud.

De 500 spørsmålene og svarene konstruerte et nøye gjennomtenkt byggverk. Laurentius lærte denne kirkelige ingeniørkunsten i det stimulerende jesuittmiljøet som han deltok i med stor og utholdende iver i 60 år, fra tidlig på 1560-tallet til han døde i 1622. I storparten av denne tiden var han professor, veileder og administrator ved jesuittiske sentra og læresteder i Leuven, Roma, Wien, Olmütz, Praha, Graz, og Braunsberg. Et viktig trekk ved hans personlighet var det sterke inntrykket han gjorde på studenter. Hans liv var omskiftelig og dramatisk, særlig i 1576–80 da han ledet rekataliseringsarbeidet i Sverige. Da virket han som lærer og organisator i full storm, kraftig motarbeidd av det lutherske presteskapet som i økende grad hadde myndighetene i ryggen. Selv under disse ekstreme vilkårene fikk den forhatte Klosterlasse mange tilhengere blant de unge mennene som han rekrutterte til sin skole på Gråmunkeholmen i Stockholm. Flere av dem fulgte med Laurentius Norvegus ut av landet, da han ble presset til å forlate Sverige og gjenopptok virket ved universiteter i katolske land, alltid med nye oppgaver og planer for framstøt i Norden. Ifølge Laugerud oppsøkte i alt 60 svensker Laurentius i utlandet. Over 40 år seinere, i Riga i 1621, møtte oldingen Laurentius Norvegus den seierrike hærføreren Gustav 2. Adolf og svarte djervt på svenskekongens rasende utskjelling før han ble deportert fra byen.

I ettertid har Laurentius Norvegus' nederlag i de stadige framstøtene for å rekatalisere Norden preget ettermålet. Fra han døde i 1622 og i 300 år etterpå bar

han nederlagets stigma, og navnet Klosterlasse gav ham et latterlig ettermæle: Han var en virkelighetsfjern tosk som gjentatte ganger ble satt ettertrykkelig på plass av myndighetene i Sverige og Danmark når han prøvde å innynde seg med sin frekke, farlige, men foreldede papisme. Taperstempelet ble dessuten forsterket av den interne frustrasjonen blant jesuittene som strevde med å få innpass i de nordiske landene. Som en utpreget intellektuell organisasjon var jesuittordenen breddfull av diskusjoner og uenigheter om strategi og taktikk. Dette går fram i to av bokens artikler, av Henning Laugeruds biografiske artikkel og av artikkelen til Fredrik Heiding SJ. om Stockholm-tiden. Heiding nyanserer riktignok konfliktbildet. Han skriver at de interne motsetningene blant jesuittene har blitt overdrevet. At Laurentius Norveus ikke ble rammet av noe stigma internt i jesuittordenen, ble da også bekreftet av hans langvarige karriere i den.

I virkeligheten hadde Laurentius en realistisk oppfatning av hva som skulle til for å få fortgang på motreformasjonen i Norden. Denne realismen øste vann fra to kilder: fra folket og fra eliten.

Som det framgår av Henning Laugeruds biografiske artikkel om ham, hadde Laurentius Norveus kontakt med nordmenn, dansker og svensker som oppsøkte katolske miljøer og institusjoner utenfor Norden. At de gjorde dette, viste at det fantes grobunn for katolisismen, særlig ettersom det her dreide seg om unge menn. Mange av dem gjennomførte prestestudier ved jesuittiske læresteder, vendte tilbake til sine hjemland og fikk presteembeter i den lutherske kongekirken der. De stod i brevveksling med katolikker i utlandet og kunne fortelle om undergrunnskatolisismen de selv hadde kjennskap til. Dette fenomenet synes å ha gjort seg sterkest gjeldende i Norge, ikke minst i Laurentius' hjemtrakter i Tønsberg-distriktet, noe som framgår av Henning Laugeruds andre artikkel i antologien, om Tønsberg og katolsk misjon etter reformasjonen. Før reformasjonen hadde Tønsberg vært en kirkeby med et titall kirker og klostre. Av dem overlevde to kirker. I et møte med Kristian 4. i Bergen i 1604 klagde superintendentene i Norge over at unge nordmenn oppsøkte katolske læresteder. Etter dette møtet utstedte kongen et forbud mot at nordmenn drog til jesuittiske læresteder, i første omgang med liten effekt.

Anna Pauline Grøgaard gir i sin artikkel en samlet redegjørelse for Laurentius Norveus' forhold til Oslo-humanistene, først som elev ved Oslo katedralskole i 1550-årene, så som professor for oslohumanistenes sønner ved akademiet i Braunsberg 1601–1610, og endelig forteller hun om den dramatiske historien i tiden etter, særlig belyst av dokumenter fra den store prosessen mot kryptokatolske prester i Gjerpen i 1613, den endte med landsforvisning av de dømte prestene. Denne artikkelen er et

godt eksempel på hvordan en masteroppgave kan danne grunnlag for en fin artikkel. Grøgaard baserer seg på sin masteroppgave om oslohumanistene fra 2021.

Alt dette må ha bekreftet en grunnholdning hos Laurentius: at nordmennene selv ikke hadde villet ha den nye vranglæren. Fedrene og deres forfedre hadde tvert imot vært trofaste katolikker i 600 år. Dette poenget gjorde han et stort nummer av i Studentbrevet i håp om at det skulle appellere til mottakernes slektsfølelse. Riktignok var Studentbrevet stilet til danske menn, og Laurentius Norvegus må ha visst at det i Danmark hadde vært en reformatorisk bevegelse for 70–80 år siden — i motsetning til Norge. Han nevnte ikke denne kontrasten mellom Danmark og Norge med ett ord, det er et symptom på hans taktiske evner: Å nevne det ville ha virket provoserende på danskene og vekket deres frykt for norsk separatisme. Egentlig ville han helt fra 1570-tallet helst reise til Norge, men han avstod fra å gjøre det. Han overlot til mindre profilerte norske jesuitter å reise tilbake til fedrelandet. Han siktet seg i stedet inn på det overordnede riket, Danmark, der makten var konsentrert — også over lydriket Norge.

Den andre kilden til Laurentius Norvegus' realisme var den vekt han la på å appellere til toppfolkene i monarkiet: sine professorkolleger ved universitetet, adelen og kongen selv. Hvis han ikke klarte å gjøre inntrykk på dem, visste han at man ikke kom noen vei. Dette var i tråd med den strategi som jesuittene ble berømt/beryktet for: å vinne for seg fyrstene og elitene i samfunnet. Det var de som avgjorde folkenes tro: *Cujus regio, eius religio*, som det het i fredstraktaten for det tyske riket i Augsburg i 1555. At Laurentius oppsøkte løvens hule i København i 1606, har blitt oppfattet som dumdristig. Men det var et nødvendig ledd i denne elitestrategien, som i 1602 gav seg uttrykk i Studentbrevet til professorene ved Københavns universitet og andre danske menn. I 1606 lot Laurentius studentbrevet ligge og tok i stedet med seg den store konfesjonsboken i noen eksemplarer. Den forelå da på latin, men ikke på dansk. Å legge fram en slik avhandling på de lærdes språk var da også mest hensiktsmessig og prestisjefyllt i forhold til den eliten han appellerte til.

Dessuten var Laurentius Norvegus' opptreden et uttrykk for en sterk selvbevissthet. Alt som ung mann hadde han stått i et fortrolig forhold som rådgiver til den svenske kongen Johan 3. Nå var han en merittert og erfaren teolog innenfor Europas ledende akademiske organisasjon. Nettverket av jesuittiske universiteter hadde langt større akademisk ry enn det provinsielle universitetet i København — strømmen av studenter fra de protestantiske landene bekreftet dette. Når kongen sørget for å få Laurentius raskt utvist, var det en maktdemonstrasjon, men det var også for å forhindre en disputas som Laurentius oppfordret til. Trolig har miljøet i København vært urolig for en disputas på latin med en så skarpskodd og erfaren jesuittprofessor.

At Laurentius Norvegus' strategi rettet mot toppene i samfunnet ikke var virkelighetsfjern, gir Bjørn Bandliens artikkel om den danskfødte dronning Anna av Skottland og England belegg for. Hun var søster av Kristian 4., men som skotsk og engelsk dronning var hun klart katolsk til tross for protestantismen i disse landene. Bandliens artikkel drøfter strengt tatt ikke i hvilken grad Laurentius kan ha fanget opp informasjon om sympatier for katolisismen i protestantiske fyrstehus, men det er høyst sannsynlig at han visste om det. Bandlien selv legger for dagen en sterk interesse for flere tilfeller av dette fenomenet i fyrstehus som stod det danske nær. Det må da sies at dette var en trend som møtte voldsom motbør i form av antikatolisisme og antijesuittisme, ja, som forsterket dette hatet, slik at det ble et viktig trekk ved protestantismen i de følgende århundrene.

Laurentius Norvegus og jesuittene oppbyr et sjeldent instruktivt eksempel på hvordan sterke antipatier kan prege historiske framstillinger. Her spiller det også en rolle at kirkehistorie i Norge så lenge har blitt overlatt til teologene: Dermed har teologiske og konfesjonelle standpunkt farget historieskrivingen, samtidig som historikere lenge har vist en forbløffende mangel på interesse for kirkehistorien som *religionshistorie* etter reformasjonen. I middelalderhistorien har det vært annerledes. Der har det vært innlysende at kirken var en dominerende kraft i samfunnet. Men selv om den lutherske kirken var en integrert del av staten, har mange historikere abstrahert dens religions- og mentalitetshistoriske rolle ut av denne staten og overlatt dette til de teologisk skolerte og luthersk forankrede kirkehistorikerne. I den historieoppfatning disse etablerte ble jesuittene tildelt en lite flatterende rolle.

De jesuittfiendtlige holdningene er tema for to artikler i boken, Amund Børdahls artikkel om motstanden mot motreformasjonen i Danmark-Norge og Frode Ulvunds artikkel om jesuittforbudet i grunnloven helt fram til 1956. Børdahl tar utgangspunkt i reformasjonsjubileet i København i 1617, der en annen nordmann, professor Kort Aslaksson, holdt en tordentale rettet mot katolisismen og spesielt mot jesuittene, med Klosterlasse som foraktelig skyteskive. Dette dannet utgangspunkt for en trykt kirkehistorie i samme ånd. Videre legger Børdahl vekt på at oppfatningen av jesuittfaren utløste reformer av de danske og norske latinskolene, i forsøk på å redusere deres pedagogiske underskudd sammenliknet med jesuittenes akademier. Alt dette ble drevet fram av en fornyet luthersk-ortodoks nidkjærhet ledet av ortodoksiens sjefsideolog Hans Poulsen Resen, biskop i København og professor ved universitetet. Til slutt gis et referat av Klosterlasses besøk i København i 1606, der han ble møtt med strenge, refsende ord, som altså ble fulgt opp i den antijesuittiske kampanjen i tiden som fulgte.

Ulvund viser at den første norske boken om Klosterlasse i nyere tid ble brukt agitatorisk langt inn på 1900-tallet som et viktig belegg for hvor skadelige og farlige jesuittene var: De var maktsyke, intrigante, løgnaktige, og umoralske og handlet etter devisen 'hensikten helliger middelet'. Forfatter av denne boken, som kom ut i 1895, var teologiprofessor Andreas Brandrud. Han kalte boken *Klosterlasse. Et bidrag til den jesuittiske propagandas historie i Norden*. Brandruds kampskrift bidrog til at Stortinget i 1897 og 1925 avviste å oppheve grunnlovens jesuittforbud og til at et betydelig mindretall stemte mot opphevingen da dette ble vedtatt i 1956. Kampen mot jesuittene ble (til dels i kombinasjon med antijudaismen) en fanesak for bibelfundamentalister i og utenfor den lutherske statskirken: konservative prester, misjonærer, bedehusfolk og andre radikale protestanter. Beskyldningene toppet seg i 1956, da den aldrende høyrelederen C. J. Hambro i en tale på Stortinget øste av århundrers beskyldninger mot jesuittene som maktsyke manipulatorer. Hambro hevdet at verken den tyske nazismen eller den italienske fascismen hadde vært mulig uten jesuittenes støtte. Dessuten var motstanderne og tilhengerne av å oppheve jesuittforbudet enige om at det ville være meget uheldig for landet om jesuittene kom til å opprette skoler her. Dette til tross for, eller snarere på grunn av, at det dreide seg om en av verdens ypperste pedagogiske institusjoner. Politikerne hadde ikke trengt å bekymre seg: Jesuittene har aldri etablert seg i Norge etter 1956. Jeg har i min bok *Sensuren i Danmark-Norge* (Oslo 2014) konkludert med at den kongelige lutherske ensrettingen etter 1537 utløste en dramatisk seinvirkning i Norge på 1800-tallet med ringvirkninger inn på 1900-tallet: Seinvirkningen var den bibelfundamentalistiske pietismen med antijesuittismen som det mest eksotiske utslaget av 300 års hatpropaganda.

De lavkirkelige antikatolikkene på 1800–1900-tallet ville ha det til at katolikkene, og særlig jesuittene, var unorske, eller 'antiborgarar', som Ulvund uttrykker det. De hørte ikke til det norske nasjonale fellesskapet. Dette hadde antikatolikkene rett i, ettersom det da var meget få norske katolikker, de fleste av utenlandsk opphav. Det var i praksis forbudt å være katolikk i Norge til 1840-årene, i forlengelse av den kongepåbudte reformasjonen 300 år tidligere, og supplert med strenge forbud mot munkeordener. Alt for å hindre at nordmennene fulgte Norvegus' oppfordring om å vende tilbake til fedrenes tro. Beskyldningene mot Klosterlasse tidlig på 1900-tallet var spekket med historisk ironi, ettersom Laurentius Norvegus hadde videreført den kirkelige norske patriotismen fra seinmiddelalderen. Den hadde hatt den katolske kirken som sin sterkeste forkjemper, mot den fremmede, unorske protestantismen, og med klimaks i erkebiskop Olav Engelbrektssons selvstendighetskamp 1524–1537. Faktisk fantes det katolske levninger i befolkningen gjennom hele den 300 år lange forbudstiden. To fremragende lutherske geistlige bekreftet dette. På slutten av 1700-

tallet skrev Johan Nordahl Brun at norske bønder hadde bevart katolske levninger i atferd og mentalitet. Og på midten av 1800-tallet skrev Eilert Sundt at den katolske gjerningskristendommen hadde holdt seg i norske bygder.

I skyggen av Brandrud og andre toneangivende norske teologer, og av legpredikanter, misjonærer og politikere, strevde nøkterne protestantiske kirkehistorikere med å bringe omtalen av Laurentius Nicolai Norvegus og jesuittene inn i et faglig forsvarlig spor, og på lang sikt lyktes de med det, på grunnlag av en møysommelig innsamling og bearbeiding av dokumentene etter Laurentius og jesuittene. Det var en kompilasjon og forfattervirksomhet som ble utført i to mannsaldre av Oluf Kolsrud (1885–1945), Oskar Garstein (1924–1996) og Vello Helk (1923–2014).

Den katolske kirken i Norge har i de siste 50 årene vokst fra 10.000 til 170.000 medlemmer. Samtidig har den norske kirke tatt opp igjen mange katolske tradisjoner (prosesjoner, lystening, pilegrimsvandringer, retreatter, feiring av olsok, jubileer for kristningen av Norge i middelalderen m.m.). De som ivrer for å omtale Norge som en kristen nasjon, forankrer påstandene om det i at det dreier seg om en sammenhengende historie i tusen år. På 1700-tallet kalte lutherske prester stavkirkene foraktelig for 'munkekirker'. Slik er det ikke i dag. Stoltheten over levningene fra middelalderen i kirkekunst og i kirker av stav og stein trives i forening med et godt og nærmest beundrende forhold til den katolske kirken. Alt dette har bidratt til igjen å gjøre katolisismen norsk i nordmenns øyne, og også til at katolikker har gjort seg gjeldende som forskere og forfattere av norsk kirkehistorie.

Dette er den samtidige konteksten som boken om Laurentius Norvegus har kommet ut i. I dag ville det være utenkelig at en norsk biskop refset en katolskvennlig protestantisk kirkehistoriker, slik biskop Eivind Berggrav i 1937 irectesatte professor Oluf Kolsrud for en tale han holdt på jubileumsmøtet for reformasjonen i Norge i Universitetets aula i Oslo. Kolsrud sa da at nordmennene hadde vært kristne før reformasjonen og at middelalderkirken var mye bedre enn sitt rykte. Innenfor protestantiske miljøer har Kolsrud og Garstein i dag blitt langt mer representative for protestantiske kirkehistorikere enn de nå eksotiske holdningene til konservative og radikalprotestantiske jesuitthetere. Og i bibelfundamentalistiske miljøer har andre fiendebilder overtatt den dominerende plassen. Men det er en annen historie.

Øystein Rian, Professor emeritus i historie, Institutt for arkeologi, konservering og historie, UiO



Novus forlag · eISSN 2387-6700

Egil Kraggerud: *Latinske tekster i Norge mellom 1152 og 1230*. 2 bind. 1. *Tekstkritisk samling med norske parallelloversettelser*. 2. *Kommentar til Latinske tekster i Norge*. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning & Novus, 2023. 624 sider. ISBN: 978-82-8390-123-8.

ANMELDELSE VED GOTTSKÅLK JENSSON

Med nærværende udgave har professor emeritus Egil Kraggerud, som næppe behøver introduktion for læserne af dette tidsskrift, gjort 12 latinske tekster fra perioden omkring 1200 (præcist afgrænset til 1152–1230) tilgængelige i to bind med norsk oversættelse og kommentarer til glæde for entusiaster inden for nordiske middelalderstudier. Teksterne er følgende: I. *Passio Olavi*, II. *Miracula Olavi*, III. *Legenden om Sunniua*, IV. *Legenden om Halvard*, V. *Magnus Erlingssons kroningsed*, VI. *Magnus Erlingssons privilegiebrev*, VII. *Theodoricus: De antiquitate regum Norwagiensium*, VIII. *Profectio Danorum in Hierosolymam*, IX. *Historia Norwegie*, X. *Lux illuxit letabunda*, XI. *Postquam calix Babylonis*, og XII. *Veneremur sanctum istum*. Fire af disse tekster har en vis længde, 23–46 sider i udgaven (I.+II., VII., VIII. og IX.), mens resten består af dokumenter, korte legender og vers. Korpus udgøres, ifølge udgiveren, af omkring 40.000 ord, svarende til 110 A4-sider.

I første binds 'Orienterende forord' omtaler Kraggerud sin udgave som en 'opdatering' af ældre udgaver, 'tilsvarende' Gustav Storms fundamentale *Monumenta Historica Norvegiæ*, der udkom i ét bind i 1880. Han understreger dog, at der ikke er tale om samme udgavetype, hovedsageligt fordi Storms *Monumenta* var tiltænkt 'de lærde på hans eget niveau' (s. VII) og derfor ikke indeholdt oversættelser til moderne sprog. Fraværet af oversættelse beskriver Kraggerud som 'den vigtigste innvending mot den gamle vitenskapelige udgaveform' (s. IX). I det 21. århundrede er der næppe nogen, der vil betvivle nødvendigheden af ledsagende oversættelser til moderne sprog i udgaver af originaltekster på latin. Man kunne tilmed forestille sig at udelade latinen og derimod nøjes med oversættelsen, som man tidligere har gjort i enkelte udgaver, der har været rettet mod en bredere norsk læserkreds.

Andre nye udgaver af de samme tekster, herunder Kraggeruds egen udgave af Theodoricus (2018), er blevet forsynet med parallelloversættelser til engelsk. At oversætte historiske tekster fra de nordiske lande til engelsk er, især efter Anden Verdenskrig, blevet betragtet som en fornuftig strategi for at sikre en bredere international tilgængelighed. Men dette har sin pris. Ved at tilpasse sig ikke-nordiske

specialisters behov – som i dag til gengæld gør mindre for at lære de nordiske sprog – forsømmer man den (også alment interesserede) nordiske læser, der indtil for ganske nylig udgjorde den primære målgruppe for oversættelser af historiske kildetekster på latin. Jeg har fuld forståelse for, at forskere er nødt til at imødekomme de statslige og private fondes krav om internationalt engagement for at sikre ekstern finansiering – hvad de ressourcehungrende administrationer ved de nordiske universiteter er bændt at se som forskningens egentlige formål – men spørgsmålet er, om der reelt er tale om internationalisering, eller om det snarere er en form for 'netflixificering' af forskningen, en ureflekteret forkærlighed for den dominerende anglo-amerikanske kultur og en implicit foragt for sin egen?

Akademiske publikationer af kildeskrifter som dem, der diskuteres her, kan nemlig sagtens have en bredere offentlig interesse, også i dag. Derfor anser jeg det for prissværdigt, at Kraggerud har forsynet sine latinske tekster med norske oversættelser. Ved at begge bind nu er tilgængelige på internettet som digitale dokumenter, vil endnu flere videbegærlige nordmænd – og andre nordisktalende – kunne drage nytte af dem.

De tidligste historiske skrifter i Norden har længe været i høj kurs, ikke kun blandt historikere og filologer, men også hos den dannede almene læser. Få emner inden for nordiske studier har tiltrukket sig så stor opmærksomhed og været så kontroversielle. Når man læser nogle af forskerne, særligt i det turbulente 20. århundrede, kan man få den mistanke, at deres tolkninger af de gamle skrifter er påvirket af samtidens ambitioner. Derved udviskes forskellen mellem specialisten og den ikke-specialiserede læser.

For eksempel mener jeg, at det er svært at forstå den københavnske professor Sven Ellehøjs udsøgte argumenter imod, at Theodoricus skulle have brugt islandske kilder – noget, Theodoricus selv gentagne gange fremhæver – uden at se det i lyset af de politiske spændinger, der opstod i Danmark i 1944, da Island erklærede sig selvstændig republik, og den efterfølgende håndskriftsag, som i størstedelen af Ellehøjs professionelle liv belastede forholdet mellem Københavns og Islands universiteter. Af grunde som disse har jeg respekt for Kraggeruds integritet, selvom han indimellem er begejstret for de tekster, han udgiver, for han har det videnskabelige mod til at følge de klare indicier, der peger på, at *Historia Norwegies* forfatterskab bør placeres på Orkneyøerne.

I det 21. århundrede har nogle af de latinske tekster, som udgives her, igen været i forskernes fokus, hvad denne udgave også har nydt godt af, som Kraggerud åbent indrømmer. Nye tekstkritiske udgaver af høj kvalitet er blevet udgivet, blandt de vigtigste er Inger Ekrem og Lars Boje Mortensens udgave af *Historia Norwegie* (2003)

og Lenka Jiroušková's storslåede udredning af tekstmaterialet om Sankt Olav (2014), samt Kraggeruds egen udgave af Theodoricus' *De antiquitate regum Norwagiensium* (2018), som blev omtalt før. Disse latinske tekster er nu bedre etableret end tidligere, hvori denne moderne forsknings styrke tydeligvis ligger. Dens svaghed, derimod, er forskernes behandling af de latinske teksters forhold til det norrøne tekstmateriale. Her kunne man godt have ønsket en større opmærksomhed. På dette område mener jeg, at der ligefrem har været en tilbagegang, når man sammenligner de nye udgaver med dem fra Storm og hans samtidige, som, ud over det latinske materiale, også udgav og fordybede sig i kildetekster på norrønt.

En så kritisk påstand bliver jeg i sagens natur nødt til at bakke op med et eksempel: I *Historia Norwegie*, kap. II.14–16, nævnes tre typer hvaler eller havmonstre, *hafstrambus*, *hafguva* og *hafkitta*, som købmænd siges at støde på, når de sejler til Grønland. Disse tre typer forekommer ellers næsten kun i det folkesproglige *Kongespejlet* (ca. 1250; Holm-Olsen 1945: 16–17, 27), hvor de er skrevet på samme måde. Den ukendte forfatter til *Kongespejlet* har tydeligvis arbejdet med en kilde til disse hvaltyper, hvilket ses af hans formuleringer, men han har haft vanskeligheder med at bekræfte deres eksistens, da hans andre kilder ikke kendte dem. Hans overvejelse om, at der måske kun fandtes to *hafguva*'er i havene, og at det måske altid var de samme to, der blev observeret (af hvem?), virker komisk desperat. Om denne art udtrykker han sig dog med en ret ubegrundet bedrevenhed: 'vér köllum hann optast á vora tungu hafguvu' [vi kalder den oftest på vores sprog 'hafguva'] (s. 17). Der nævnes ikke et eneste latinsk navn på hvaler i *Kongespejlet*, så hvorfor 'á vora tungu' [på vores sprog]?

Dette overflødige udsagn virker ret uforståeligt, medmindre vi forestiller os, at forfatteren sad med *Historia Norwegie* foran sig, hvor der midt i den latinske tekst gives tre norrøne navne på ellers ukendte hvaltyper – oplysninger, som han følte sig forpligtet til at indarbejde i sin egen tekst.

Den utvetydige henvisning i samme værk, kap. VIII.10–11, til noget så sjældent som et undersøisk udbrud i havet ved Island, der ifølge forfatteren skete i hans egen samtid (*quod nostra etate inibi accidisse*), afvises kategorisk som dateringskriterium af tekstens sidste udgiver. Præcis den samme geologiske begivenhed er dog fremtrædende i flere islandske annaler og sagaer, og moderne geologiske studier bekræfter dens faktualitet. Der fandt spektakulære udbrud sted i havet syd for Reykjanes-halvøen i årene 1211, 1226, 1231, 1238 og 1240. Ved disse vulkanudbrud opstod nye øer (som passende blev kaldt *Eldeyjar*, dvs. Ildøerne), mens andre atter forsvandt under havets overflade (selvom de stadig kan observeres ved undersøiske undersøgelser). Som det ofte ses i dette vulkansk aktive område i Island, forekommer der ud-

brud gentagne gange med korte mellemrum. I 2021 begyndte en ny serie af denne slags geologiske begivenheder, og siden da har der været ti udbrud i det samme område. Men Kraggerud håndterer denne problematik eksemplarisk. Efter min mening har han gjort helt ret i ikke at trivialisere betydningen af denne henvisning for værkets datering. *Historia Norvegie* kan derfor med stor sandsynlighed dateres ikke blot til før 1250 (*Kongespejlets* omtrentlige affattelsestidspunkt), men også til efter 1211. Dette er imidlertid ikke en ny opdagelse, eftersom Sophus Bugge nåede til samme konklusion for længe siden.

Kraggerud omtaler sit værk, *Latinske tekster i Norge mellom 1152–1230*, som afløser af tidligere udgaver af de samme tekster. I første bind præsenterer han for læseren en liste over disse udgaver, som indledes således: 'Tekstene har frem til vår utgave vært best representert ved følgende utgaver og oversettelser' (s. xx). Det lyder hermed, som om hans eget arbejde har gjort de andres forældet. Men måske læser jeg for meget ind i ordene, for så meget er sikkert, at han omtaler andre udgivere af samme tekster med respekt og henviser til dem for yderligere diskussion af enkelte problemstillinger. Men hvis man tager det alvorligt, når Kraggerud sammenligner sin udgave med Gustav Storms *Monumenta historica Norvegiæ*, må det også være rimeligt at forsøge at trække nogle tråde imellem dem.

Kraggerud bruger Storms udgave som en slags skabelon for sin egen, for eksempel ved at udgive præcis ét dusin norske middelaldertekster på latin. Det er dog ikke de samme tolv tekster, han udgiver. Ifølge sit forord fik Storm af offentlige embedsmænd til opgave at genudgive (næsten alle var tidligere blevet trykt) 'en Samling af de latinske Krøniker og øvrige historiske Kilder fra Norges Middelalder, der kunde betegnes som norsk historisk Litteratur paa Latin' (s. 1). I den ånd placerede Storm Theodoricus' *Historia de antiquitate regum Norwagiensium* først, efterfulgt af den anonyme *Historia Norvegie* (henholdsvis som skrift I og II i udgaven). Disse to kunne med god ret betragtes som historiske værker, på anden måde end de mindre sandhedssøgende (for ikke at sige decideret løgnagtige) hagiografiske tekster. I årtierne før og efter 1900 herskede der en nøgtern og sekulær tone i de nordiske lande.

Først i forlængelse af de historiske tekster satte Storm det hagiografiske tekstmateriale om de norske helgener, Olav, Sunniva & de hellige på Selja, samt Halvard (III–v), efterfulgt af legenden om Kristi tornekrone (nr. vi). Den sidste tekst er bevaret i det for mange teksters overlevelse vigtige *Breviarium Nidrosiense*, som ærkebispens i Nidaros, Erik Walkendorf (1510–1522), lod trykke i Paris 1519. Legendens omtaler et relikvie, som i 1274 blev foræret til den norske konge, Magnus IV, også kendt som Magnus Lagabøte, af den franske konge Filip III, kaldt Filip den Dristige (Philippe le Hardi), som regerede Frankrig fra 1270 til 1285. Man tillagde Frelserens tornekrone

så stor vigtighed i Bergen, at der blev bygget en kirke over den – hvad vi kun ved af de islandske *Annales regii*, som Storm udgav 1888. Kraggerud kunne have inkluderet denne tekst ved at udvide sin tidsramme, men har valgt ikke at gøre det.

Herefter trykker Storm, som sin VII. tekst, et fragmentarisk bevaret *Itinerarium in terram sanctam* om den norske lendermand Andres Nikolassons pilgrimsrejse fra Selje i 1270 til Det Hellige Land med sin huskapellan, broder Mauritius, en forhenværende munk i Minoriter-klostret i Bergen og tilsyneladende ikke af norsk oprindelse. Ifølge Storm var hensigten sandsynligvis at tilslutte sig det såkaldte ottende korstog med Ludvig IX af Frankrig, også kendt som Ludvig den Hellige, som var far til den ovennævnte Filip. Kong Ludvig døde i Tunis, og ifølge islandske annaler, *Lögmannsannáll* og *Flateyjarannáll*, blev det også Andres Nikolassons skæbne, at han 'andadzit í Jórslahaf 1273' ['døde i Middelhavet i 1273']. Spændende materiale, som dog udelades i Kraggeruds udgave.

Modstykket til dette hos Kraggerud er et næsten hundrede år ældre skrift om et lige så mislykket korstog, *Profectio Danorum in Hierosolymam*, som man på Storms tid mente var dansk, indtil Kristian Kaalund, den dygtige bibliotekar på Den Arnamagnæanske Samling i København, påviste, at forfatteren måtte være norsk. Skriftet blev endda udgivet af den københavnske professor M. Cl. Gertz som et bilag til danske middelaldertekster på latin med følgende begrundelse: 'Skriftet tilhører altsaa ikke den danske Litteratur; men da det dog er skrevet paa Opfordring af danske Mænd, særlig bestemt til Læsning for Danske og for største Parten handler om Danske, er dermed vel Berettigelsen given til at optage det i dette Appendix' (*Scriptores minores Historiæ Danicæ mediæ Ævi* [1918–1920] bd. 2: 455). Som tekst nr. VIII i sin samling, placerede Storm den korte *Fundatio Lysensis Monasterii*, et enestående grundlæggelsesdokument for Lyse Kloster ved Lysefjorden, lidt syd for Bergen, der blev grundlagt i 1146 af engelske cisterciensere fra Fountains Abbey.

Storms udgave afsluttes med nogle korte dokumenter, heriblandt kongerækker og ærkebisperækker på latin, samt et langt tillæg indeholdende forskellige kortere liturgiske tekster og fragmenter. Under nr. X, som Storm giver titlen *Series Regum*, skjuler der sig tre forskellige kongerækker, hvis 'Betydning ligger deri, at de viser den litterære sammenhæng med de islandske kongesagaer' (s. LI), som Storm bemærker. Til sidst i denne anmeldelse vil jeg komme tilbage til disse kongerækker og forklare Storms udsagn.

Selve strukturen i Kraggeruds *Latinske Tekster i Norge mellom 1152 og 1230* er meget enkel: Første bind præsenterer de latinske tekster med norske paralleloversættelser og et minimum af indledende materiale, mens andet bind indeholder kommentarer, diskussioner og supplerende oplysninger til teksterne. Kraggerud lægger

vægt på at levere en nøjagtig og fuldstændig tekstkritisk samling, men kommentarerne er selektive og dækker ikke alle aspekter. I stedet henviser han ofte til andre udgaver for mere omfattende analyser og nævner, at internettet kan anvendes som en ressource til yderligere information. Alt ud over de latinske tekster og deres norske oversættelser synes i denne udgave at være anset for at være 'supplerende', hvilket betyder, at udgiveren selv vælger, hvilke emner han ønsker at behandle. Som eksempel kan nævnes, at man forgæves leder efter en præcisering af, hvilket af Horats' værker Theodoricus citerer i sit kapitel xv. Sådanne oplysninger er ganske rigtigt lette at finde på internettet, hvis man da ved, hvad man skal lede efter, og har evnen til at sortere i søgeresultaterne. Jeg mindes ikke en anden udgave, som ligefrem forventer, at de basale oplysninger om værket og forfatteren skal hentes på nettet og overlader det til læseren at skaffe sig disse.

En åbenlys begrænsning ved udgaven som trykt bog er fraværet af et register. Læseren mangler en oversigt over centrale temaer, personer og begreber i teksten. Der findes ganske vist en 'Index verborum' bagerst i andet bind (s. 265–274), men som forfatteren selv siger, er den 'selektiv' og blot en 'orienteringshjælp', snarere end et fuldt register. Bibliografiske oplysninger er ikke samlet ét sted, men er spredt rundt omkring i udgaven. Man kan også se Kraggeruds ganske nyskabende tilgang til udgaveformatet ved, at han typografisk med halvfed skrift og understregning fremhæver ord, 'som har fremstået som vigtige for udgiveren under arbejdet med kommentaren'. Dette er måske ikke anderledes end, hvad alle udgivere og forfattere af kommentarer til latinske tekster altid har gjort, men det er usædvanligt at finde én, der går så nonchalant til værks og åbent indrømmer, hvordan det forholder sig.

Til trods for denne bevidst ufuldstændige og selektive tilgang til kommentaren – noget der kan virke lidt pudsigt for læsere af gammeldags klassiske udgaver – finder man i andet bind et 'Mer personlig forord' (s. 7–14), trykt i mindre typer, som indeholder elementære og, for min smag, lidt pedantiske diskussioner af 'fremmedord' såsom *antologia*, *commentarius*, *gratias* m.fl. – materiale, som man kan tvivle på hører hjemme i en udgave af krævende historiske tekster, som forudsætter, at læseren har en vis baggrund i historie og latin for overhovedet at kunne forstå indholdet. Denne lidt løsslupne stil fortsætter i den sammenstøbte 'Prolog og Innledning til Bind II', som danner optakten til de egentlige kommentarer til individuelle tekster, der oftest behandles hver for sig i en 'Innledning' og 'Kommentar'. Den samme frie stil tages op igen efter kommentarerne i et miskmask af overvejelser under titlen 'Bibliografisk Etterord (Om referanser og boklige hjælpemidler)', s. 237–255. Det mest interessante i alt dette materiale er, efter min mening, Kraggeruds sporadiske udsagn om andre forskere og forskningshistorien, hvor han formidler viden fra et livslangt virke i faget.

Lad os bare sige det, som det er: Der er her tale om en forrygende excentrisk udgave, som bl.a. forudsætter, at den vil blive et tilgængeligt digitalt dokument på internettet, fordi, som Kraggerud siger, vi lever i 'den digitale æra, hvor bøger lægges ud på nettet som søgbare størrelser'. Det er også grunden til, at udgiveren tillader sig at undlade registre og andre værktøjer, som af andre udgivere anses for obligatoriske. Alligevel vil mange læsere stadig foretrække at have bøgerne i hænderne, når de læser, fremfor at læse dem på skærme.

Sådanne og lignende problemstillinger melder sig straks, når man læser parateksterne og udenværkene i Kraggeruds to bind. Der sættes flere steder spørgsmålstejn ved selve udgivelsesformatet, hvilket er forståeligt i vores tid. Det usædvanlige her er dog, hvor åbent det gøres. Bevidstheden om de udfordringer, som faglitteratur på papir står overfor i den digitale tidsalder, særligt når det gælder litteratur på andre sprog end engelsk, fører hos Kraggerud til en omkalfatring af det hæderkronede og ældgamle format, som den klassiske tekststudgave med kommentarer udgør.

Når dette er sagt, vil jeg understrege, at selvom andet bind i Kraggeruds udgave i sin form er usædvanligt og indimellem har en snakkesalig tone, er der ingen grund til at betvivle kvaliteten, hverken af de latinske tekster eller de norske oversættelser. Udgaven udmærker sig ved en uovertruffen tekstkritisk præcision og viser en dybtgående forståelse af latinen og hvordan den bedst skal oversættes og tolkes. Kraggeruds filologiske indsigt og hans bestræbelser på at finde frem til 'den beste tekst i lys av overleveringen' (s. XII), samt hans ofte skarpe 'konjekturale emendationer' (en sammenstilling, som han foretrækker frem for at skelne mellem 'konjekture' og 'emendationer'), demonstrerer en forbilledlig videnskabelig grundighed.

Nu vil jeg, inspireret af Egil Kraggeruds frie ånd, tillade mig at gå lidt i dybden med udgavens tekstmateriale og levere et andet syn på årtierne omkring 1200, den nordiske 'renæssance i det tolvte århundrede', for at bruge den amerikanske historiker Charles Homer Haskins' (d. 1973) formulering, end det, man præsenteres for i Kraggeruds udgave. Perioden mellem 1152 og 1230 forstås af Kraggerud i udgavens sammenhæng som 'et avgrenset tidsrom av største viktighet i Norges historie', inden for hvilket han udvælger tekster af forfattere, der 'synes å høre hjemme innen 'Noregsveldet', eller som ved sin bruk av latinen reflekterer og anerkjenner kirkens overhøyhet samt dens eget hierarki' (s. x). For Kraggerud er særligt en historisk personlighed i centrum i denne periode, og det er ærkebispem i Nidaros, Øystein Erlendsson (i embede fra 1161 til sin død i 1188). Kraggerud ser ærkebispens fingeraftryk på hele perioden, selvom ingen af de tekster, der behandles, kan tilskrives ham som forfatter. Det er det tætte samarbejde mellem kirke og stat, hele denne imperiebyggeri, der

fandt sted i perioden, som tydeligvis fascinerer Kraggerud, men han maler et billede af perioden, som det kan være svært for en islænding at genkende.

For den forholdsvis fredelige og lærde islandske elite, *goðarnir*, fremstod det, der foregik i Norge, som en fortsættelse af den brutale opfindsomhed, der længe havde præget borgerkrigen dér. To af disse *goðar* spillede en særlig rolle i norsk politik. Den ene var Jón Loptsson i Oddi (1124–1197), sønnesøn af Sæmundr Sigfússon (1056–1133), Nordens første historiker, som for Sigurd Jorsalafar etablerede kronologien og rækkefølgen af Harald Hårfagres slægt. Jón, der var søn af Sigurd Jorsalafars søster, Þóra, blev født og voksede op i Konghelle ved Sigurds hird, hvor han blev opdraget og undervist af slotspræsten Andreas Brunason. I 1181 tog Jón Loptsson på sin gård i det sydlige Island på lignende vis en treårig dreng ved navn Snorri under sine vinger, som senere skulle blive en af Nordens mest betydningsfulde middelalderforfattere — hvis jeg må sige det, uden at det lyder for patriotisk. Den anden *goði* af interesse her er Gizurr Hallsson (ca. 1115–1206), lovmand i Island 1181–1200, og senere forfatter til bispestolen Skálholts bispekrønike på latin, *Gesta Scalotensis ecclesie presulum* (ca. 1195), der ud over et lille fragment kun er bevaret i islandsk gengivelse under titlen *Hungrvaka*, sandsynligvis skrevet af hans søn Magnus, som var biskop i Skálholt (1216–1237). Det sydlige bispesæde var denne slægts gamle ejendom og donation til kirken, som stadig blev styret af slægtens overhoveder gennem tidens løb.

Hverken Jón eller Gizurr ser ud til at have sympatiseret med det, der foregik i Norge mellem 1161 og 1177, og da kong Sverre begyndte sin kamp mod de danskstøttede allierede, Øystein og Erling Skakke, og deres forsøg på at overtage kongemagten i Norge, bidrog islændingene ivrigt med det middel, de havde: litteraturen. Selvom vores kilder om perioden er begrænsede, vides det med sikkerhed, at to sortbrødre fra Þingeyrar-abbedit i det nordlige Island, Karl Jónsson og Oddr Snorrason, skrev historiske værker, som fik stor betydning for udviklingen af norsk historieskrivning. Det første er den suveræne *Sverris saga* på norrønt, uden hvilken norsk historie i denne periode næppe ville eksistere. Den blev skrevet i Norge af abbed Karl i samarbejde med kongen selv. Det andet værk er *Acta Olavi filii Tryggva*, en slags pseudo-apostel-saga på latin, skrevet i Island af præsten Oddr på Þingeyrar, sandsynligvis som en reaktion på Øysteins antinorske *Passio Olavi*.

Forskere i 1800-tallet diskuterede den negative fremstilling af Norge og Norden generelt i *Passio Olavi*, og nogle konkluderede endda, at teksten måtte være forfattet af en udlænding. Men som Lenka Jiroušková viser i sin grundige gennemgang af Skt. Olavs tekster, henter forfatteren af *Passio Olavi* sit negative syn på Norge og Norden fra Ælnoth af Canterburys *Gesta et Passio sancti Canuti* (udg. Gertz): Der er tale om et fjernt og afsides land, der længe har været præget af troløshed, hedenske ritualer,

vranglære og afgudsdyrkelse. Al ondskab (*omne malum*) stammer fra Norden og spredt sig derfra over hele jorden. Hedningene heroppe har levet i stiv *torpor* og frossen uretfærdighed, indtil kristendommen og helgenerne bragte deres livgivende varme fra syd og smeltede deres kuldslæde sjæle. Denne teologiske foragt for det nordiske folk er lånt direkte fra Knud den Helliges legende, idet Olav den Hellige skulle opfattes som Nidaros' skytshelgen, ligesom Knud den Hellige var det for Lund, den første ærkestol i Norden, der fortsat defineredes som *primas* over for Nidaros og Uppsala.

Det er for indviklet at fortælle hele historien om, hvordan Gizurr Hallsson var Sigurd Munns staldmester (*stabularius*) i 1150'erne, mens Øystein var kapellan hos hans yngre bror, kong Inge Krokrygg, og allieret med den farlige rådgiver Gregorius Dagsson (ca. 1110–1161). Dette er heller ikke stedet til at udlægge islændingenes rolle i datidens faktioner. Det er dog velkendt, at skjalden Einarr Skúlason fremførte sit store digt om Skt. Olav, *Geisli*, i Nidaros ved oprettelsen af ærkebispesædet, mens kardinal Nikolaus, biskop af Albano og pavelig legat til Norden, fortsatte til Uppsala for at udføre samme opgave dér. Det nævnes sjældent, at Einarr også var kong Inges staldmester, på samme måde, som brødrene Ari og Ingimundrs roller altid glemmes, når perioden diskuteres; de opfostrede den senere religiøst fanatiske biskop Guðmundur Arason. Disse mænd støttede Inge Krokrygg, ligesom den unge Øystein Erlendsson, der omkring 1157 blev udnævnt til ærkebiskop i Nidaros og rejste sydpå for at blive viet og forberedt til rollen. Da Øystein endelig vendte tilbage til Norge i 1161, var alle tre kongebrødre, Sigurd Munn, Inge Krokrygg og Øystein Haraldsson, blevet dræbt, og det samme gjaldt Gregorius Dagsson. Kun Erling Skakke havde overlevet brutaliteten og sad nu alene ved magten, uden nogen legitimitet i henhold til norske traditioner. Han var blot jarl i Viken og vasal af Valdemar den Store af Danmark. På dette tidspunkt må Erling Skakke og Øystein Erlendsson have indledt deres teokratisk-politiske projekt, baseret på myten om Olav den Hellige som Norges evige konge (*Rex perpetuus Norvegie*).

At sætte en dreng på tronen var på sin vis ikke nyt, for allerede i december 1136, da Harald Gille blev dræbt, gjorde kongens rådgivere og venner hans tre små sønner til konger og styrede riget i deres navn. Morderen, Sigurd Slembe, der var ankommet til Bergen fra Island efter at have overvintret dér, og som før havde været i Jerusalem, havde en del islandske krigere med sig. Hans udåd var dog forgæves, for som hævn blev han selv langsomt og smertefuldt henrettet. Islændingen Eiríkr Oddsson skrev om disse dramatiske begivenheder i den første samtidshistorie i nordisk litteratur, kendt som *Hryggjarstykki*. Den har sandsynligvis dannet forbillede for *Sverris saga* og

måske også for *Profectio Danorum in Hierosolymam*, hvor Sverre også optræder i en mindre rolle.

Meget lidt ved Øystein og Erling Skakkes imperiebyggeri lader til at have været gennemtænkt. Magnus var ingen kongesøn; ifølge norske regler var det ikke nok, at hans mor, Kristin, var datter af Sigurd Jorsalafar. Han havde ikke større ret til tronen end Jón Loptsson, hvis mor Þóra var datter af kong Magnus Barfod, der regerede Norge fra 1093 til sin død i 1103. Alle — inklusive ærkebispens og jarlen — vidste, hvor vanvittigt et komplot de var i færd med at udføre. Olav den Hellige, *Rex perpetuus Norwegie*, Nidaros-domkirkens totemfigur — eller måske snarere, for nu at bruge en mere tidssvarende terminologi, ærkebispesædets skytshelgen — kunne aldrig i praksis fungere som en feudal overkonge, selvom man forsøgte at lancere ideen ved en kompliceret ceremoni i Bergen i 1163/64. På Island huskedes denne begivenhed blot som århundredets skandale, hvilket tydeligt fremgår af Snorri Sturlusons *Heimskringla*, som fremstiller Øystein og Erling som et par machiavelliske sammensvorne — hvilket de også var. Kraggerud og andre nævner, at en legat fra pave Alexander III var til stede ved ceremonien i Bergen, hvad man selvfølgelig skal huske, men man skal heller ikke glemme, at Jón Loptsson og flere andre islændinge også var til stede. Disse mænd havde langt større indflydelse på nordisk historiskrivning end den pavelige legat. Ifølge de islandske kilder blev Jóns nære slægtskab med usurpatoren Magnus Erlingsson anerkendt ved denne lejlighed. Hans farfar Sæmundrs norske kongekrone må have været fremme på bordene.

Som Kraggeruds udgave minder os om, skrev nordmænd i denne periode nogle originale værker på latin, ikke kun hagiografier, men også historiske værker. Dette har været kendt længe, men det, der ofte overses, er, hvor produktive de islandske forfattere i denne periode var — ikke kun på islandsk, men også på latin — og hvordan de islandske tekster på latin og folkesproget danner baggrund og kontekst for de norske. Uden Sæmundrs synoptiske historie om en række norske konger, uden islændingenes stort set fiktive historier om kong Olav Tryggvason, havde Theodoricus og forfatteren til *Historia Norwegie* ikke kunnet skrive deres værker.

Vi har stadig fragmenter af bispesædet Skálholts ældste historie, *Gesta Scalotensis ecclesie presulum*, fra slutningen af 1100-tallet, som jeg nævnte tidligere, samt nogle latinske rester om den hellige Þorlákr, der netop var til stede i Norge og mødte Øystein, Erling Skakke og usurpatoren Magnus, da Sverre Sigurdsson stillede op som den legitime konge af Norge, og begyndte at bekriige dem. Man må huske, at det blev Sverres efterkommere, ikke Magnus', som skabte og regerede 'Norgesveldet', som Kraggerud ville kalde det, i dets guldalder i 1200- og 1300-tallet. I begyndelsen af 1700-tallet, på en embedsrejse i Island, opsporede Árni Magnússon (d. 1730), pro-

fessor og kongelig arkivar i København, de sidste fragmenter af original islandsk latinlitteratur. Hvis man samler alle de islandske fragmenter, og tager de islandske annaler på latin med, tæller disse tekster kun omkring 10.000 ord, hvilket udgør en fjerdedel af de norske tekster, som Kraggerud har udgivet. Den norske latinlitteratur ville have lidt samme skæbne, hvis man ikke havde fundet kopier af teksterne i udlandet – nogle af dem i Island. Som Kraggerud nævner i sit kommentarbind (s. 120–121) med henvisning til en nylig publikation af Espen Karlsen, gik de danske lutheranere grundigt til værks og tøvede ikke med at brænde bøger og dokumenter, hvis de fandt dem uforenelige med deres purificerede verdenssyn. Islændinge har derimod ikke haft held til at finde et eneste fragment af deres tabte latinlitteratur i udlandet. Legenderne om Skt. Þorlákr, som findes trykt i *Breviarium Nidrosiense*, er tillige bevaret i Den Arnamagnæanske Samling i København, AM 386 II 4to (1200–1250).

Alene broder Oddrs *Gesta Olavi filii Tryggva* har formentlig udgjort omkring 50.000 ord, baseret på den islandske oversættelse, som synes at følge den oprindelige latinske tekst tæt. Kun når man medregner de mange tabte islandske værker på latin, hvoraf langt de fleste er overleveret i oversættelser, forstår man de norske historieværkers sammenhæng, og kan medregne islændingenes afgørende bidrag til Nordens historieskrivning – ligesom til den historiske digtning på modersmålet. Af denne grund bliver islændinge da også rost i superlativer af Saxo Grammaticus og Theodoricus, mens Sven Aggesen brugte deres digte, og forfatteren til *Historia Norwegie* hentede sin norske historie i islandske kilder. Dette vidste Storm og hans generation godt. De havde læst, studeret og selv udgivet mange af de islandske kilder. Men det er, som samtidens forskere i den nordiske litteratur på latin ikke synes, at kendskab til dette materiale, som er langt større end den latinske, har relevans for deres studier, at det er nok at kunne læse latin.

Ligesom i Norge blev der i Island forfattet tre helgenlegender med mirakler, men de islandske tekster var af større omfang end de norske. Det gælder den anonyme *Vita et miracula s. Thorlaci*, hvoraf der findes begrænsede fragmenter, men også en komplet oversættelse eller bearbejdelse på folkesproget – hvilket, som nævnt, også gælder de øvrige værker. Derudover skrev broder Gunnlaugr på Þingeyrar (d. 1218/19) en *Vita et miracula s. Johannis* og broder Arngrímr Brandsson (d. 1361/62), ligeledes på Þingeyrar, en *Vita et miracula Godemundi boni*. Jeg har allerede nævnt Sæmundr Sigfússon's norske kongehistorie fra begyndelsen af det 12. århundrede og kan derfor springe de øvrige værker skrevet af broder Gunnlaugr over for at komme til det værk, der er et direkte svar på *Passio Olavi* og danner en forudsætning for Theodoricus' *De antiquitate regum Norwagensium* – nemlig Oddr Snorrasons latinske

værk, som er bevaret og kendes i en islandsk oversættelse som *Óláfs saga Tryggvasonar*, og hvis latinske forlæg næsten altid dateres forkert i forskningen.

I prologen til *Óláfs saga Tryggvasonar* af Oddr munkr, siger forfatteren, som skrev på bestilling af Gizurr Hallsson og Jón Loptsson:

Hør, I kristne brødre og fædre! Jeg bekender for Gud og de hellige, at det glæder mig at ære den mest velsignede kong Olav Tryggvason, og jeg vil gerne fremme hans sag med mine ord. Gør I det samme for kong Olav, som er grundlaget for jeres frelse, dåb og al velfærd, og som er navnefælle til den hellige kong Olav, der opbyggede og forskønnede kristendommen. I det femte år af sin regeringstid døbte kong Olav sin navnefælle og skænkede ham af den hellige kilde, ligesom Johannes Døberen gjorde med Herren. Og som Johannes var hans forløber, således var kong Olav Tryggvason forløber for den hellige kong Olav. De bevarede deres slægtskab [dvs. det åndelige slægtskab, der opstod ved dåben; Olav den Helliges slægtskab til Harald Hårfagre, i gennem sin far Harald Grenske, var i bedste fald fjern] i deres hellige kraft og vidunderlige gerninger, og som Johannes sagde til Herren: 'Det passer sig for dig at vokse, og for mig at mindskes.' Det er velkendt, at den hellige kong Olavs mirakler strålede efter hans død, men den berømte kong Olav Tryggvason var ikke kendt for at udøve mirakler efter sin død. Dog tror vi, at han var en ædel og fremragende mand og en ven af Gud. Mens han levede, fandt alle ham uovertruffen i dygtighed. Selvom det efter hans død ikke blev åbenbart, hvilke kræfter han havde, bør vi ikke nysgerrigt undersøge Guds skjulte ting. Lad os huske apostlen Peters ord: at ære vores konge og frygte Gud. Det er sandt, at disse ting hænger sammen: Lad os lovprise kongen, som gav os velsignelser, og takke Gud, som gav os en sådan leder. Det passer os at ære vores konge med menneskelig ros, da Gud har ophøjet ham med himmelsk ros. Og det er bedre at høre sådanne ting med glæde end stedmødrehistorier, som hyrder fortæller – historier, som ingen ved om er sande, og som altid i deres fortællinger fremstiller kongen som den mindste.

Kun *Passio Olavi*-teksten, med sin foragt for Norge og dets befolkning og sin totale mangel på viden om landets historie og kristendommens indførelse – som den erstatte med generiske fabler og homilier uden jordforbindelse, ja, fabler lig dem, hyrder fortæller hinanden, som broder Oddr sarkastisk beskriver – kunne provokere en så højtidelig lovprisning af Olav Tryggvason, som man i virkeligheden vidste meget lidt om. Sådant en tekst var i det mindste underholdende, som det siger i den sidste sætning citeret ovenfor: 'Ok betra er slikt með gamni at heyra en stjúpmæðra sögur

er hjardarsveinar segja, er engi veit hvart satt er, er jafnan láta konunginn minnztan í sínum frásögnum.' Dette kunne nogenlunde have lydt sådan i Oddrs oprindelige prolog, hvis vi tillader os at lege lidt med emnet: *Melius est talia iocose audire quam novercarum fabulas quas pastores enarrant, quarum nemo scit an vere sint, qui semper regem minimum suis narrationibus exhibent.* Det er ikke fordi, broder Oddr her henviser til et bestemt bukolisk værk, men fordi han er virkelig skandaliseret over, hvor dum, unorsk, og antiroyal en tekst *Passio Olavi* er, dette konstrukt, der blev brugt af Øystein og Erling Skakke til at ydmyge den sande konge af Norges status i sit land og gøre ham til vasal af en helgen på en hidtil ukendt og uforståelig måde. Kun en tekst som *Passio Olavi* kunne provokere Oddrs *Óláfs saga Tryggvasonar*, på latin.

Eftersom vi kan antage, at Øystein og Erling Skakke ikke forsøgte at gennemføre deres magtovertagelse i Norge uden en tekst som *Passio Olavi*, må denne tekst have eksisteret omkring tidspunktet for Magnus' kroning i Bergen i 1163/64. Da Oddr i sin fortælling om kong Olav Tryggvason inkorporerer tekst fra Sunniva-legenden og omtaler Sunnivas translation til Bergen (i 1170), må han have skrevet sit værk efter 1170. Der hersker også enighed om, at fordi Theodoricus i prologen til *De antiquitate regum Norwagiensium* adresserer ærkebiskop Øystein uden at nævne hans død, kan værket ikke være skrevet efter 1188, da Øystein døde.

Som dateringskriterium for Oddrs latinske skrift, *Acta Olavi filii Tryggva*, har man brugt det sted i dets islandske oversættelse, som overleveret i de to hovedhåndskrifter,² hvor kong Sverre citeres for at have ment, at det var uhørt for en konge som Olav Tryggvason at stå højt oppe på sit skib *Ormen Lange* og gøre sig synlig og sårbar under slaget ved Svold. Det er sjældent, at man i et middelalderskrift finder så direkte et bevis for, hvem der har læst det. Bemærkningen passer ikke ind i den øvrige kontekst, som ellers er koncentreret om fortiden, men den er utvivlsomt inkluderet, fordi kong Sverre ikke var hvem som helst. Det faktum, at han har læst og diskuteret værket, tilføjer det øget betydning og forbinder det med *Sverris saga*, som Oddrs abbed, Karl Jónsson, skrev i samarbejde med Sverre. Vi kender faktisk til to andre læsere af denne tekst, Jón Loftsson og Gizurr Hallsson, som fik den til gennemlæsning. Det kan derfor siges at være usædvanligt veldokumenteret, hvem der har læst dette værk.

I slaget ved Kalvskinnet den 19. juni 1179 fik Sverre dræbt Erling Skakke. Dette ændrede den politiske situation markant og sendte ærkebiskop Øystein, Erlings politiske makker, i landflygtighed til England. Da Øystein endelig vendte tilbage til sin ærkebispes stol i Nidaros i 1183, lykkedes det Sverre, i slaget ved Fimreite den 15. juni 1184, også at dræbe kong Magnus. Først da må Øystein have mistet håbet og opgivet

² København, Den Arnamagnæanske Samling, AM 310 4to (1250–1275); og Stockholm, Kungliga Biblioteket, Isl. perg. 4to 18 (ca. 1300).

sin modstand mod Sverre. Denne ånd af forsoning gennemsyrer Theodoricus' skrift for Øystein. Karl Jónsson ankom til Norge i 1185 ifølge de islandske annaler og begyndte at arbejde på Sverris saga sammen med kongen. Det er sandsynligt, at Øystein fik kendskab til Oddrs værk, efter at abbed Karl bragte det til Norge, og da Øystein hørte om abbed Karls og Sverres projekt med at skrive kongens historie, gav ærkebiskoppen sandsynligvis Theodoricus opgaven at skrive *De antiquitate regum Norwegiensium*. Øysteins tanke bag værket kan opsummeres som: 'So ein Ding muss ich auch haben.' En tekst som denne kunne godt skrives på under tre år og være færdig inden Øysteins død i 1188.

Hvis Sverres bemærkning om Olav Tryggvason blev af abbed Karl noteret i Oddrs håndskrift med den latinske tekst, eller bragt mundtligt tilbage til Þingeyrar og noteret af Oddr selv, da abbeden vendte tilbage til sit kloster — måske så sendt som 1189 — kan den nemt senere været blevet en del af oversættelsen til islandsk. Vi ved ikke præcist hvornår den latinske tekst blev oversat, men man regner ofte med at dette har været tidligt i 1200-tallet. Det skete ikke fordi bemærkningen passer særlig godt ind i konteksten, men snarere for at vise, at kong Sverre havde læst værket. Hvis det foregik på denne måde, giver det os en *terminus ante quem* for Oddrs skrift, som dermed må have været færdigt før abbed Karl rejste til Norge i 1185. Vi har en lige så ude af kontekst bemærkning fra Sverre i den islandske oversættelse af *Vita s. Thorlaci*, hvor Sverre skal have sagt, at så længe Þorlákr var i Norge med Øystein, Erling Skakke og Magnus, i slutningen af 1170'erne, gik det dem bedre i kampen mod ham selv. Dette bruges, efter tidens logik, som tegn på at Þorlákr var en rigtig helgen.

Der kan, som vi har set, ikke være tale om nogen anden tekst end Oddrs prolog, når Theodoricus i kapitel XIII henviser til kilder, der taler om Olav Tryggvesons dåb af sin navnefælle, Olav den Hellige, i en ung alder. Theodoricus afviser høfligt dette ved at henvise til, at Olav den Hellige ifølge Normannernes Historie blev døbt i Rouen. Som Kraggerud påpeger i en fodnote i sin studie af 'Hellig-Olavs dåp hos Theodoricus Monachus og i hans kilder', publiceret her i *Collegium Medievale* i 2012, har specialister i norrøn litteratur sporet kilden om mødet mellem de to konger tilbage til Oddr munks skrift om Olav Tryggvason. Faktisk kan man gøre mere end det, da næsten alt materialet om Olav Tryggvason hos Theodoricus, *Historia Norvegie* og Snorri Sturluson stammer fra Oddrs tekst. Det forklarer også hvorfor 8 ud af 34 kapitler i Theodoricus' Norgeshistorie handler om Olav Tryggvason, men kun 4 om Olav den Hellige, når *Passio Olavi*, Øysteins store skrift, ifølge Kraggerud, ikke engang ved at han eksisterede. Mange detaljer i Theodoricus bliver nemt forståelige, når man læser værket mod dets kilder og historiske baggrund.

Man kan ikke ignorere islændingenes bidrag til norsk historie, hvis man vil forstå denne periode i norsk litteratur på latin. Som nævnt tidligere udgav Storm i sit udvalg af norske tekster på latin, under titlen *Series regum*, en samling af tre forskellige norske kongerækker, hvis betydning for ham var, at de viste den litterære sammenhæng med de islandske kongesagaer. Den første af disse kongerækker stammer fra et pergamentblad, som Árni Magnússon købte på auktion i 1695. Ifølge Storm har bladet oprindeligt været en del af et Missale eller Legendarium, der tilhørte kendte gejstlige i Bergen i slutningen af 1300-tallet. Det, der vækker hans opmærksomhed, er, at Norges to missionskonger her beskrives som *Olauus rex Trygga son coronatus propter predicatione* [‘Olav kong Tryggvason helgenkåret på grund af sin forkyndelse af troen’] og *Sanctus Olauus coronatus propter martirium* [‘Sankt Olav helgenkåret på grund af sit martyrium’]. Det sidste er ikke overraskende, men det første lyder præcist som argumentet i den islandske munk Oddr Snorrasons latinske skrift om kong Olav Tryggvason, reduceret til én sætning.

Den anden kongerække findes i et islandsk håndskrift fra 1200-tallet, som blandt andet indeholder Olav den Helliges saga. Håndskriftet endte i Sverige, men kongerækken er baseret bl. a. på den islandske *Sverris saga*, mener Storm. Endelig stammer den tredje kongerække fra samme skotske håndskrift som *Historia Norvegie*. Den ældste del af denne kongerække, fra Harald Hårfagre til Sverre, er, som den norske filolog Peter Andreas Munch (1810–1863) viste for længe siden, en ordret latinsk oversættelse af det islandske digt ‘Noregs konunga tal’, som blev digtet til ære for Jón Loptsson i 1190, og hvad angår den første del af rækken, fra Halfdan den Sorte til Magnus den Gode, bygger den på Jóns farfar Sæmundrs tabte skrift om de norske konger.

Gottskálk Jensson, doktor i klassisk filologi fra University of Toronto 1997. Siden 2013 har han været ansat som lektor på Den Arnamagnæanske Samling ved Københavns Universitet. Han har bl.a. udgivet bogen *The Recollections of Encolpius: The Satyrical of Petronius as Milesian Fiction* (2004) og skrevet artikler om latin i Island i middelalderen, fx oversigtskapitlet ‘Latin Hagiography in Medieval Iceland’ som udkom i *Hagiographies* (2017) i serien *Corpus Christianorum*.